

В.В.Поліщук*

СТУДІЇ

ГОРОДЕНСЬКА ГІЛКА КНЯЗІВ МАСАЛЬСЬКИХ НА ВОЛИНІ У XVI ст. (РУСЬКА ТИТУЛОВАНА ЗНАТЬ ВЕЛИКОГО КНЯЗІВСТВА ЛИТОВСЬКОГО У СТРУКТУРІ ШЛЯХЕТСЬКОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ)**

У статті досліджуються шляхи проникнення на Волинь у XVI ст. та правовий статус землеволодіння князів Масальських (із чернігівських Рюриковичів). Зокрема реконструйовано родовід кн. Івана Федоровича Масальського Мунчи, який володів землями у Кременецькому повіті, а свою кар'єру реалізовував за місцем спадкової осілості в Городенському повіті Троцького воєводства. На архівних матеріалах простежено розподіл волинської спадщини між його дітьми та ступінь включеності у місцеві магнатсько-шляхетські корпорації.

У Великому князівстві Литовському (ВКЛ) потужні князівські, панські й шляхетські роди, як привілейовані землевласники, володіли землями в різних регіонах держави – етнічних українських, білоруських і литовських землях. Після Люблінської унії 1569 р. українські землі ВКЛ (Волинське, Брацлавське і Київське воєводства) відійшли до складу Корони Польської. Відтак вони опинилися в дещо відмінних умовах розвитку порівняно з литовсько-білоруськими землями, зазнаючи щодамі більшого впливу – культурного, соціально-правового, релігійного – із боку Корони, але, як і раніше, у «супроводі» руйнівних здобичницьких набігів з боку Кримського ханства. У зв'язку із цим цікаво простежити долю тих привілейованих родів руської (українсько-білоруської) знаті, які після Люблінської унії продовжували володіти землями на Волині чи Київщині, тримаючи своє спадкове родове землеволодіння (отчини) в етнічних білоруських і литовських землях ВКЛ. Ця проблематика ще чекає на подальшу ґрунтовну розробку. Наразі йдеться про загальні пунктирні риси соціальної активності представників таких родів; обсяг їхнього землеволодіння; родинні та клієнтарні пов'язання як символічний капітал; шлюбні зв'язки як фіксацію соціального статусу; кар'єрні устремління як набуття тих чи інших урядів; вписування у регіональну (повітову, воєводську) корпорацію шляхти; ступінь долучення до влади у різних вимірах, починаючи від верховної (великий князь литовський) і закінчуючи патронально-клієнтарною. З іншого боку, дослідження роду князів Масальських виводить нас на проблему подальшої долі Рюриковичів у Великому князівстві Литовському, їх статусу та орієнтації в нових соціокультурних реаліях. Відповідь на ці питання дозволить сформулювати ширшу проблематику про регіональні аспекти соціальної активності привілейованої знаті, специфіку соціальних зв'язків, практику адміністрування власним господарством у різних регіонах. Зрештою, вийти на більш конкретний, персональний, рівень включеності у соціум, мережу соціальних пов'язань, замкнені регіональні корпорації магнатів і шляхти.

Нашу увагу привернула доля князів Масальських (Massalski, Mosalski) на Волині. Інтерес до Масальських визрів після дослідження комплексу волинських документів, що віддзеркалюють землеволодіння цього роду у Кременецькому повіті. Документи зберігаються у Державному історичному архіві Литви (Lietuvos valstybes istorijos archyvas) у фонді Масальських (F.1029: Masalski)¹ і нещодавно

* Поліщук Володимир Васильович – канд. іст. наук, наук. співроб. Інституту української археографії та джерелознавства імені М.С.Грушевського НАН України.

** Дослідження виконане за підтримки Канадського інституту українських студій (Canadian Institute of Ukrainian Studies). Дослідча дотація з меморіального фонду імені Петра Чорного 2005–2006 рр.

24 оригінали були опубліковані*. Дану статтю можна розглядати як просопографічне доповнення до публікації. Усі 24 документи пов'язані з постаттю кн. Івана Федоровича Масальського та його сина – кн. Федора. Відтак, у нашій розвідці ми спробуємо висвітлити основну фактографію цих персоналій і ті історичні обставини, що привели представників цього давнього роду на Волинь.

Поселення Масальськ розташовувалося на схід від Смоленська й належало до так званих «верховських уділів» Сіверської землі, які (уділи) до кінця XV ст. входили до Великого князівства Литовського, займаючи позицію своєрідної буферної зони між ВКЛ і Великим князівством Московським. Унаслідок постійного подрібнення родового уділу, імовірно, на середину XV ст. Масальськ уже не розглядався верховною владою як центр удільного князівства й фактично зрівнявся з отчинами – спадковим землеволодінням, яке мав підтверджувати великий князь литовський.

Історіографічна традиція виводить походження князів Масальських від чернігівських Рюриковичів, а безпосередньо – від наймолодшої гілки князів Карачевських – сина Михайла Всеволодовича Чернігівського кн. Мстислава Карачевського². Від 1418 р. князі Масальські разом із князями Хотетовськими репрезентують на Литві вигаслий рід князів Карачевських³. Протягом другої половини XV ст., за правління Казимира Ягелончика, дослідники відзначають, як активно представники роду князів Масальських вступають на службу при великокняжому дворі, отримуючи вислуги далеко від родового маєтку, у різних регіонах Великого князівства Литовського. За спостереженнями М.Крома, князі Масальські у другій половині XV ст. уже не відповідали статусу удільних князів, зближуючись зі статусом господарських бояр, які тримали землю від великого князя на умовах військової служби⁴.

Від середини XV ст. сини Юрія Святославича Масальського – Василь, Володимир і Семен – започатковують три гілки роду. Вони отримують від великого князя нові землі (вислуги) у Смоленській землі за свідченнями актів 1480-х рр.⁵ Засновник другої гілки, кн. Володимир Юрійович, у 1449 р. отримав волость Недоходів на північ від Мезоцька. Представники молодшої гілки – діти Семена Юрійовича – Андрій та Іван Семеновичі – також наділяються землями у Смоленській землі, де вони фіксуються в 1480-х рр.⁶ У вересні 1492 р. Масальськ було захоплено московськими військами Івана III, але за мирною угодою його було повернуто литовській стороні⁷. Остаточо Масальськ переходить до Московської держави у 1500 р. Цікаво, що більшість із представників роду Масальських залишилися вірними великому князю литовському. Лише молодші сини кн. Івана Семеновича Масальського (третя гілка) – Дмитро та Семен – перейшли на службу до Івана III й у 1512–1513 рр. фіксуються в московських розрядах⁸. Традиційно у випадку втрати службового й спадкового землеволодіння внаслідок московської експансії великий князь литовський надавав своїм підданам нові землі в інших регіонах ВКЛ. Так відбувалося і з князями Масальськими. Наприклад, кн. Іван Федорович Масальський (це троюрідний дядько героя вільнюських документів, старший син Івана Семеновича, представник третьої гілки) на початку XVI ст. отримав від великого князя Александра (1492–1506 рр.) нові надання у Смоленській землі, які у жовтні 1508 р. підтвердив Жигимонт I⁹. Такі ж підтвердження данин Александра у Смоленському повіті отримали й кн. Семен Михайлович та Василь Михайлович Масальські – діти Михайла Васильовича¹⁰.

* Поліщук В. Князі Масальські на Волині у XVI ст. за документами Державного історичного архіву Литви (руська титулована знать у просторі Великого князівства Литовського). – К.: Ін-т укр. історіографії та документознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, 2007. – 100 с.

У зв'язку із князівським походженням Масальських особливого значення набувають дані сфрагістики. Ідеться про інтерпретацію зображень їхнього герба, який зберігся на документах у формі відбитків печаток-сигнетів. Так, герб кн. Івана Федоровича Масальського з печаток на документах 1569, 1577 рр. являє собою німецький щит, на якому розміщено знак у вигляді літери «М» під хрестом – хрест посередині перетинає літеру, а над ним літери-ініціали: [wan] M[assalski]¹¹. Гербове зображення на печатці на перший погляд нагадує звичайні шляхетські печатні знаки, не маючи нічого спільного з родовим знаком Рюриковичів. Скидається на те, що гербова традиція Масальських пізнього походження, тобто вже литовських часів. Проте так само можна побачити й певну модернізацію символіки Рюриковичів, свого роду «опшляхетнення» князівського герба Масальських. На думку О.Алфьорова, висловлену в усній розмові, літера «М» із хрестом посередині у перевернутому положенні мало чим відрізняється від тризубу. Аналогічну модифікацію родового знаку Рюриковичів можна спостерігати й на прикладі князівських гербів Четвертинських, Пузин і Огинських, але це проблема окремого дослідження й у своїй статті ми не претендуємо на її розв'язання. Додамо також, що К.Несецький так само побачив аналогію між гербом Масальських і гербами князів Путят і Висоцьких¹².

На Волині Масальські опинилися не завдяки новим пожалуванням, а внаслідок шлюбів, посівши землі, успадковані дружинами. Так, із першої половини XVI ст. на Волині осіло два відгалуження князів Масальських. У цьому питанні Ю.Вольф виклав помилкову генеалогічну схему, звівши два волинських відгалуження в одне, що було спростоване та уточнене лише в наш час В.Собчуком¹³, але досі не помічене Л.Войтовичем¹⁴. Найраніше на Волині осів кн. Іван Васильович Масальський. Шляхом одруження з княжною Ганною Корецькою він став володарем частини Кореччини, з якої за переписом литовсько-руського війська 1528 р. він, як князь Масальський-Корецький, виставляв 8 вершників¹⁵.

Друге волинське відгалуження пов'язано з іменем нашого героя, кн. Івана Федоровича Масальського на прізвище Мунча. На нашу думку, це прізвище він отримав саме на Волині, аби відрізнитися від іншого Івана Масальського (Корецького), який доводився йому троюрідним братом¹⁶. Князь І.Ф.Масальський став кременецьким повітником близько 1539 р., одружившись із Богданою – донькою Богдана Львовича Боговитиновича, представника найбагатшого на Волині на другу третину XVI ст. панського роду (близько 1032 димів)¹⁷. Можливо, після шлюбу й отримав кн. І.Ф.Масальський своє прізвище Мунча, але з чим воно пов'язане, сказати важко. Іван Федорович – представник городенської гілки князів Масальських, яка була заснована його батьком, кн. Федором Михайловичем, унаслідок данини Жигимонта I у Городенському повіті Троцького (Тракайського) воєводства. Не названий на ім'я кн. Федір перед 1492 р. фігурує у військовому переписі смоленських князів і бояр серед п'яти синів кн. Михайла Васильовича Масальського¹⁸. Після повернення з московського полону, в якому кн. Федір пробув дев'ять років (1500–1509 рр.)¹⁹, він отримав 50 служб людей села Олексичи Жерславської волості, згадану вище данину Жигимонта I у Городенському повіті²⁰.

Його сина – кн. Івана Масальського – як городенського (зараз – Гродно (білор. Гродна, Республіка Білорусь) повітника бачимо в 1539 р. на городенському замковому суді, за скаргою індуурського урядника віленського воєводи (запис від 28.XI.1539 р.)²¹. Урядник оскаржив викіс сіножатеї селянами кн. Івана, який особисто на суді доводив своє право на ці сіножатеї. Із його судової промови випливає, що ці сіножатеї були в користуванні майбутніх підданих князів Масальських ще до великокнязівської данини його батькові, тобто до 1509 р., який за свого життя тримав ці сіножатеї «во впокою». Далі кн. Іван зазначає, що після смерті його батька, кн. Федора, маєток 12,5 років був в опіці його

вітчимом і двірського конюшого²². Вітчимом і опікуном кн. Івана Масальського, очевидно, був Василь Богданович Чиж, надвірний конюший (1524 – 20.XII.1537), гаєнський державця († бл. 11.III.1538)²³. За словами кн. Івана, він тримав неназваний в судовому акті маєток (імовірно, Олексичи) вже чотири роки на момент суду. Отже, можна приблизно вирахувати, що його повноліття, коли він міг посісти спадок, наступило в 1535–1536 рр., відтак датою народження можна умовно вважати 1519 р. – отже, на момент одруження кн. Іван Масальський мав приблизно 20 років. Тоді, як його батько, кн. Федір Михайлович Масальський, помер приблизно 1523 р.²⁴

Породичання із впливовим родом Боговитиновичів принесло кн. Івану Масальському частину маєтків Шумської волості у Кременецькому повіті, розподілену між трьома дітьми давно померлого тестя, що детально дослідив В.Собчук²⁵, який уперше використав документальні матеріали з архіву Масальських LVIA за мікрофільмами ЦДІАК України, але тільки з першої справи²⁶. Зятю князівського роду дісталась частина обширного Шумського маєтку з центром в с. Онишківці, розташованому в басейні притоки Горині річки Вілії²⁷. У 1545 р. кн. Іван Федорович Масальський Мунча, згідно з ревізією Кременецького замку, мав опрацювати замкові *городні* з маєтку Онишківці та з інших сіл (Турово, Сураж і Валево)²⁸. По сусідству з отчиною дружини в 1543 р. князь придбав у кременецького старости Станіслава Фальчевського маєток Ісерни – частину спадщини збіднілого роду Ісернських²⁹. Як пише В.Собчук, Ісернські (Дахно, Левко й Федір Устяновичі) в 1571 р. вели з кн. І.Ф.Масальським безуспішну справу за повернення своєї отчини, наданої ще за Казимира³⁰, що підтверджує також документ із фонду Масальських – випис із кременецьких гродських книг від 14 травня 1571 р. зі свідченням кременецького возного, який 13 травня брав участь у проведенні приятельського суду за позовом братів Устяновичів-Ісернських на кн. Івана Федоровича Масальського у справі володіння маєтком Ісерни³¹. На думку В.Собчука, кн. І.Ф.Масальський у Кременецькій повіт не перебрався, а залишився жити у Городенському повіті³². Документи з фонду Масальських LVIA загалом підтверджують цю думку. Лише у двох із них він фіксується присутнім у Кременецькому повіті – на суді кременецького старости Щасного Герцика у судовій суперечці із Грицьком Сенютою про належність суразького підданого (№13: 1548.V.20)³³ та при поданні скарги до кременецьких замкових книг на Б.М.Джусу (№11: 1558.VI.08)³⁴. З іншого боку, триб життя привілейованого землевласника призводив до постійних роз'їздів, тому не можна взагалі казати про єдине постійне місцеперебування. Хоча можна припустити, що у Кременецькому повіті він бував частіше до 1550-х рр., якщо його діти дійсно народжувалися і зростали на Волині. Іншим показником частотності перебування князя на Волині може служити зміна його урядників, яких, за логікою речей, він мав призначати особисто на місці. Ситуацію з перебуванням князя на Волині могли б прояснити кременецькі замкові (після 1566 р. – гродські) книги, уцілілі рештки яких зберігаються в ЦДІАК України (Ф.21), але той невеликий відсоток записів, що зберігся, до того ж, у пошкодженому вигляді, не дозволяє робити серйозні висновки. Із комплексу волинських документів із фонду Масальських LVIA ми маємо дванадцять виписів, по суті копій, із книг судово-адміністративних установ Кременецького повіту за 1543–1581 рр. – шість виписів із кременецьких замкових, п'ять виписів із кременецьких гродських та один випис із кременецьких земських книг. Лише текст одного з них вдалося розшукати у збережених рештках цих книг у формі судового запису. Під датою 11 червня 1543 р. міститься скарга ісернського урядника кн. І.Ф. Масальського Гришка Лепуна на Михайла Джусу, який, за відсутності князя, «наїхав» на Тетерівську землю, пограбував приготувану деревину, випалив борти та загородив дорогу³⁵.

Рубежем, коли кн. Мунча безповоротно перебирається у Городенський повіт, можна вважати смерть його дружини Богдани Боговитинівни, яка за спостереженнями В.Собчука припала на першу половину 1550-х рр.³⁶ Можна ще нижче відсунути цю дату, позаяк у скарзі 1552 р. на сусідський наїзд кн. Іван Масальський називає маетки належними дітям, не згадуючи ані себе, ані дружину. Це вказує на те, що їхньої матері уже не було в живих, відтак материзна (спадок по матері) ототожнювалася з дітьми: «...наехавши моцно квалтомъ на влостную землю Тетеровскую, имена дети его на имя Лва, а Федора, а Богдана, Ганны а Марины»³⁷. Тут ми і дізнаємося, що у кн. І.Ф.Масальського і Богдани Боговитинівни було п'ятеро дітей.

Не тільки розташування отчинного маєтку кн. І.Ф.Масальського (осілість), але й перспективи адміністративної кар'єри на повітових урядах концентрували його увагу в цьому регіоні. У Городенському повіті він мав бути більше «своїм», ніж у далекій Волині, де, очевидно, кар'єрних перспектив у нього не було. Його кар'єра починалась цілком традиційно для князя зі збіднілого роду – на послугах найнижчого двірського рангу – дворянина господарського, яким він фіксується у 1545 і 1552 рр.³⁸ Наступною адміністративною сходинкою можна вважати уряд підстарости. Не раніше 1563 р., коли уряд городенського старости посів Григорій Олександрович Ходкевич³⁹, кн. Мунча міг стати його підстаростою, що вказує на певну клієнтарну залежність Масальського від надвірного гетьмана (з 1561 р.) і віленського каштеляна (з 1564 р.). Одна з найраніших згадок на уряді городенського підстарости – 18.VII.1564 р.⁴⁰ У 1565 р. у листі до нього Г.О.Ходкевича він фіксується на двох урядах одразу – городенського підстарости та городенського земського судді («Urodzonemu kniazziu brathu у przyczieliowi nam (Г.О.Ходкевичу – В.П.) zyczliwemu kniazziu Iwanu Masalskiemu, ziemskiemu grodzien[skiemu] sedziemu у podstaroscziemu naszemu thamecznemu sz ma bydz»⁴¹). Детальніше прояснити перебування кн. І.Ф.Масальського на повітових урядах могли би дослідження вцілілих решток городенських замкових (після 1566 р. – гродських) та земських книг, у записях яких, очевидно, найбільшою мірою могла би відобразитися його адміністративна та соціально-економічна активність. Особливо це стосується періоду, починаючи з 1565 р., коли князь Мунча стає городенським земським суддею⁴² відповідно до судової реформи 1564–1566 рр., за якою у Великому князівстві Литовському запроваджувалися органи земського самоврядування – земські суди. У 1567 р. за військовим переписом він з'являється серед «князів і княжат» Великого князівства Литовського, записаний дванадцятим із титулом городенського земського судді⁴³. Князь І.Ф.Масальський, як депутат до Люблінського сейму від Городенського повіту, із титулом городенського земського судді поставив свій підпис у Любліні під унійним актом ВКЛ і Корони Польської від 1.VII.1569 р.⁴⁴ Присяга дітей кн. Івана Масальського Мунчи не засвідчена. Кн. Богдан Масальський, який мав присягати на вірність польському королеві на луцькому гродському уряді, на нашу думку, не є сином кн. Мунчи⁴⁵. Не встановлено і точну дату його смерті, а, відтак, і час перебування на уряді земського судді (уряд надавався у пожиттєве володіння)⁴⁶. На жаль, не відомий і тестамент князя, який, на нашу думку, мав бути складений бл. 1577 р. і внесений до городенських земських або гродських книг.

Сплата податків із волинських маєтків у 1569–1570 рр. відбувалась іще від імені кн. Мунчи. Із маєтків Онишківці, Суража, Турова, Ходаки, Серник сплачував його урядник Флоріян Лупенський (з 6-ти путних бояр, 74-х димів, 2-х городників по 4 гроша, 28-ми городників по 2 гроша, з 9-ти млинових кіл, із двох корчем і двох горілчаних котлів)⁴⁷. Волинські маєтки у володінні кн. Івана Масальського перебували до складання дільчого акту, згідно з яким волинські і підляські маєтки (материзна) були поділені між його дітьми. Розподіл

материзни не вимагав складання тестаменту з боку батька, тому куплений кн. Іваном Масальським маєток Ісерни не потрапив під цей розподіл і в акті не фігурує, лише пізніше, у 1575 і 1583 рр., ми бачимо його у власності його сина Федора (див. нижче). Символічно, що акт укладався не на Волині, а в отчинному маєтку Масальських, в Олексичах, за присутності кн. Івана Масальського («... будучи мы вси сполне а очевисте в дому его мл̄сти к̄нзя Ивана Федоровича Масалского, суди земьского городенского, п̄иѧ отца н̄шого, певное постановене и раздел вечный учинили есмо в тыхъ именахъ материстыхъ, то ест в замочку Ходацкомъ и в селахъ к нему прислухаючихъ и теж во имену подляшскомъ, в Непляхъ и Сомовичахъ. И всякие пожитки и доходы именеи н̄ших списавши и пошачовавши межи собою, на узнане и ку ведомости его мл̄сти, к̄нзю от̄цо нашому (кн. І.Ф.Масальському – В.П.), донесли и дали есмо...»⁴⁸). Акт було складено 6 червня 1571 р. за підписом кн. Івана Федоровича Масальського та королівського секретаря Лукаша Гурницького і того ж дня внесено до городенських ґродських книг⁴⁹. Пізніше, через чотири місяці, 9 жовтня того ж року, дільчий акт у формі випису з городенських ґродських книг було внесено до кременецьких земських книг⁵⁰.

Складання дільчого акту, очевидно, було пов'язане з одруженням двох дочок кн. І.Ф.Масальського – старшої Ганни і меншої Марини – та необхідністю виділення посагу. Наймолодший Богдан відмовився від своєї частки спадщини у зв'язку з хворобою («А што ся дотычет брата нашего молодшого Богдана то [нрзб.....] до тых именеи н̄ших менованых, таковое ж право свое приржоное мел, яко и мы, теды от того права своего вырекся и оного отступил вечными часы для недостатку здоровья своего. А мы вси, верхумененые вчасники, повинни будемъ и обовезалися есмо ему давати певный юрггельтъ п̄йзей на выховане его, яко то на особливомъ листе н̄шомъ, ему от нас на то даномъ, ест описано»⁵¹). Федір посів половину Ходацького замку з селом, містечко з селом Зіньки і село Тетерівку. У 1583 р. він сплачував з с. Ходаки (10 димів, 2 городники, 3 млинові кола), із с. Зіньків (9 димів, 6 городників) і з частини с. Ісерни (4 дими)⁵². Старший брат Лев за дільчим актом 1571 р. перебрав на себе підляську частину маєтків («во имену подляшскомъ, в Неплях и Сомовичахъ»⁵³). До Ганни з чоловіком Каспором Клодинським перейшли Валево, Бриків, Баймаки й сільце Попівці. Марина, заміжня за великокнязівським секретарем Андрієм Івановичем, набула села Турівку (Турово), Сураж, Онишківці і половину замочку в Ходаках. У 1580–1590-х рр. нащадками князя Мунчи майже вся спадщина була продана київському воеводі кн. В.-К.К.Острозькому. Княжна Ганна Масальська з чоловіком свою частку продали сусіду-землевласнику, кременецькому ґродському писарю Григорію Дедеркалу⁵⁴.

Серед дітей кн. Івана Масальського найбільш успішним виявився Федір, який отримав уряд господарського маршалка («маршалок короля его милости») за привілеєм Стефана Баторія від 28.VI.1582 р.⁵⁵ Із початку 1570-х рр. ми бачимо Федора Івановича на кременецьких маєтках. Так, у 1570 р. він виступив умоцованим (уповноваженим) від імені свого батька у судовій справі за позовом братів Ісернських, які судилися з Масальськими за Ісерни («сын его мл̄сти князя Ивана Масалского, княз Федор Масалский, яко вмоцованный отца своего, не вступуючи в право, взяли то (справу володіння маєтком Ісерни – В.П.) межи собою на вгуду и на встановене приятелское»⁵⁶). 13 грудня 1570 р. кн. Федір заніс до кременецьких ґродських книг скаргу на новгородчицьких підданих Михайла Павловича, які поблизу Новгородичів напали на його боярина Стецька, пограбувавши у нього коня та гроші, коли той їхав до Острога⁵⁷. У 1571 р. у ті ж урядові книги кн. Федір уніс запис про втечу підданого з усім господарством із маєтку його батька Ісерни⁵⁸, а також скаргу про поранення та пограбування його підданих селянами пана Радогоського⁵⁹. У тому ж 1571 р. кн. Федір виступив кредитором Івана Войничя Боговитина, позичивши йому досить значну суму в 60 кіп грошей⁶⁰, що може свідчити про стабільний майновий статус молодого Масальського.

17 лютого 1572 р. кн. Ф.І.Масальський був у маєтку кн. Костянтина Вишневецького, у с. Гулівці Кременецького повіту, на судовій справі патримоніального суду кн. К.Вишневецького про крадіжку підданими останнього бджолиних вуликів у зінківського боярина кн. Федора Стецька Нелепковича⁶¹. Пізніше уже сам кн. Федір бере участь у зустрічних наїздах на сусідів-землевласників, причому у компанії зі своїм швагром, королівським писарем і новгородським (новгородський; зараз – Новгородок (білор. Навагрудак, Наваградак, Республіка Білорусь) підкоморієм Андрієм Івановичем, як, скажімо, 22 квітня 1573 р. у наїзді на маєток свого родича Степана Боговита Шумського Боложовку⁶².

2 січня 1575 р. кн. Федір заставив свій маєток Тетерівку і половину села Ісерни Богдану Патрикю Радогоському під позику у 250 кіп грошей до сплати боргу⁶³. У 1578–1581 рр. володіння кн. Федора Масальського, містечко Зіньки та маєток Ходаки, у зв'язку з татарськими спустошеннями Волині були звільнені від податків на чотири роки, з 1578 по 1581 рр., що, очевидно, не сприяло перебуванню князя на Волині. У зв'язку з несплатою податків у 1581 р. на князя було оформлено судовий позов кременецького ґродського суду від імені королівського поборці Волинського воєводства Михайла Линецького, який доводив, що термін звільнення минув⁶⁴. Прикметно, що на суді від 27 серпня 1581 р. кн. Федора представляв його урядник Богдан Хрицевич, що може свідчити про відсутність князя на Волині у цей час. Це й не дивно, адже всього через рік він від Стефана Баторія отримує титул господарського маршалка. На з'їзді станів Великого князівства Литовського у Вільно, у листопаді 1587 р., на якому литвини обирали претендента на польський престол, кн. Федір Масальський першим від Троцького (Тракайського) воєводства підписав лист литовських урядників і шляхти на підтримку кандидатури Максиміліана Габсбурґа⁶⁵. Водночас він значиться серед литовських послів, які були обрані на генеральному віленському з'їзді на елекційний сейм⁶⁶. Невдовзі він, серед вісімнадцяти послів від шляхти (крім сенаторів), брав участь у посольстві литвинів до Кракова для передачі прохань усіх станів ВКЛ Жигимонту Вазі напередодні обрання його польським королем у грудні 1587 р.⁶⁷ Публічна діяльність кн. Федора Масальського також була зосереджена у Городенському повіті, де він, як господарський маршалок, головував на повітових сеймиках, іменуючись маршалком городенським (наприклад, сеймик від 4.X.1603 р.)⁶⁸ або у 1613 р., коли від сейму його було призначено комісаром для перевірки меж⁶⁹. У 1616 р. за матеріального сприяння кн. Ф.Масальського було випущене 5-е видання «Учительного Євангелія» у перекладі Мелетія Смотрицького. Цей факт впливає з передмови до видання ченців монастиря Святого Духа Віленського церковного братства, яке, імовірно, саме таким чином зміг підтримати кн. Федір⁷⁰.

Звернімо увагу на те, кого за актами з фонду Масальських LVIA бачимо серед оточення князів Масальських. Це аж ніяк не місцева волинська шляхта, хіба що далекі родичі. Так, у 1545 р. серед приятельських суддів із руки кн. Масальського Мунчи ми бачимо його троюрідного брата кн. Івана Васильовича Масальського⁷¹. Перший зять кн. Мунчи – Каспор Клодинський, війський сухачевський і королівський дворянин станом на 1571 р.⁷² – не волинянин. Другий зять кн. Івана Масальського – секретар великокнязівської канцелярії та новгородський підкоморій Андрій Іванович⁷³. Він також не був волинянином, але на Волині його мали би знати добре. Перед 1563 р. він з'явився у Кременецькому повіті для проведення волочної поміри за наказом великого князя Жигимонта Августа⁷⁴, де, імовірно, і познайомився зі своєю майбутньою нареченою, княжною Мариною Масальською, яка на той час мала близько 20 років. Його діяльність із цього року засвідчено і в поодиноких збережених записках кременецьких замкових книг за 1563 р.⁷⁵ Не були волинянами і свідки-печатарі приватно-правових актів, як, скажімо, на акті позики кн. Федором Масальським у

Маєтки князів Масальських на Волині (Кременецький повіт)

№	Село	LVIA*	Теодорович**	Сучасна локалізація***
1	Сураж	1545.IX.20 (B.1. – L.4)	C.336–345	Шумський р-н Тернопільської обл.
2	Турівка (Турово) (суч. частина с. Суража)	1552.VI.06 (B.2. – L.4)	–	
3	Онишківці	1545.IX.20 (B.1. – L.4)	C.345	
4	Ходаки	–	C.331	
5	Бриків	1545.IX.20 (B.1. – L.4)	C.319, 370 (1513 р.)	
6	Баймаки	–	C.370 (1513 р.)	Білогірський р-н Хмельницької обл.
7	Зіньки (з местечка З'їньковъ)	1581.VIII.27 (B.13. – L.1)	C.330	
8	Валево	1560.VII.29 (B.5. – L.1)	C.370 («Валов» 1513 р.)	зникли безслідно
9	Попівці	–	–	
10	Тетерівка	1543.VI.11 (B.2. – L.1)	–	
11	Ісерни (купівля кн. І.Ф.Масальського 1543 р.)	1543.VI.11 (B.2. – L.1)	C.344	с. Кутянка Шумського р-ну Тернопільської обл.

Богдана Патрикія Радогоського від 2 січня 1575 р.⁷⁶ – його швагро Андрій Іванович та інший королівський секретар Якуб Кресимський, лише третім підписався волинянин і сусід-землевласник – кременецький військовий Федір Сенюта-Ляховецький. Позов до суду пана радного – троцького воеводи Миколая Юрійовича Радивиля за скаргою кн. І.Ф.Масальського на Павла Боговита Шумбарського у грудні 1560 р.⁷⁷ свідчить про перевагу для кн. Масальського центрального судочинства над місцевим (регіональним, волинським, замковим). Конфлікти, які відображають волинські документи з фонду Масальських LVIA, звичайно, не слід сприймати у категоріях ворожнечі чи гострого протистояння з місцевими землевласниками. Було б украй наївно уявляти маєтки князів Масальських у постійній облозі ворогів, які повсякчас зазіхають на власність сусіда, користуючись із відсутності його власника. Серед сусідів-землевласників бачимо добре знану волинську шляхту: Боговитиновичів, Джусів, Сенют-Ляховецьких, князя Олександра Порицького, братів Ісернських. Предмет конфліктів суто господарський – боротьба за врожай, земельні угіддя, належність підданих, що відбиває типовий землевласницький менталітет того часу, коли в ході постійних розподілів спадщини треба було наполегливо відстоювати нові межі маєтків, доводити своє право на підданих чи в різний, умовно символічний і не завжди мирний спосіб, демонструвати своє ставлення до сусіда-землевласника.

Як бачимо, на Волині не змогла закріпитися городенська гілка роду князів Масальських (на Олексичах) і тим самим утворити друге волинське відгалуження князів цього роду. Після півстолітнього перебування в числі кременецьких

* *Lietuvos valstybes istorijos archyvas. – F.1029: Masalski. – Ap.1.*

** Теодорович Н.И. *Историко-статистическое описание церквей и приходоу Волинской епархии. – Т.3: Уезды Кременецкий и Заславский. – Почаев, 1893.*

*** Собчук В. *З історії землеволодіння шляхетських родів із княжими титулами у Південній Волині XV – першої половини XVII століть // Записки Наукового товариства імені Т.Шевченка. – Т.СХХІ: Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Л., 2000. – С.351.*

привілейованих землевласників нове покоління княжого роду розсіялося по інших маєтках у Великому князівстві Литовському та на Підляшші. Стає очевидним, що головний нерв життя кн. Масальського Мунчи (бл. 1519–1577 рр.) пульсував у далекому від Волині Городенському повіті Троцького воєводства, де він посів престижний у структурі шляхетського самоврядування уряд земського судді і де з кінця XVI ст. розпочав стрімку кар'єру його син Федір Іванович. Ставши господарським маршалком, він заклав міцний фундамент для подальшого злету роду у Великому князівстві Литовському в XVII і XVIII ст. Простежуючи долю князівського роду на шляхетському землеволодінні, можна побачити, як адміністративна кар'єра була тісно пов'язана з отчинним маєтком і з доволі замкненим колом регіональної корпорації шляхти, в якій знатне походження вивищувало над потужними місцевими панями, навіть такими, як Боговитиновичи⁷⁸. У поєднанні ж зі значною маєтковою власністю належність до родової аристократії відкривала доступ до престижних урядів, а, відтак, і до міцних позицій у соціальній ієрархії.

¹ Lietuvos valstybes istorijos archyvas (далі – LVIA). – F.1029: Masalski. – Ap. (опис) 1. – Byla (Справа) 1–13.

² Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy od konca czternastego wieku. – Warszawa, 1895. – S.231–253; Kuczyński S. Ziemie Czernihowsko-Siewierskie pod rządami Litwy. – Warszawa, 1936. – S.66, 140.

³ Kuczyński S. Ziemie Czernihowsko-Siewierskie... – S.141.

⁴ Кром М.М. Меж Русью и Литвой. Западнорусские земли в системе русско-литовских отношений конца XV – первой трети XVI в. – Москва, 1995. – С.53.

⁵ Wolff J. Kniaziowie Litewsko-Ruscy... – S.231–234, 248–253; Kuczyński S. Ziemie Czernihowsko-Siewierskie... – S.142; Кром М.М. Меж Русью и Литвой... – С.50–53; Lietuvos Metrika. – Knyga Nr.4 (1479–1491). Užrašymų knyga 4 / Parengė L.Anužytė. – Vilnius, 2004. – P.87, 161.

⁶ Найновішу генеалогічну розвідку, присвячену князям Масальським, див.: Блануца А.В., Ващук Д.П. Князівський рід Масальських за матеріалами Литовської метрики (середина XV – перша половина XVI ст.) // Укр. іст. журн. – 2007. – №4. – С.37–50.

⁷ Кром М.М. Меж Русью и Литвой... – С.85, 90.

⁸ Там же. – С.95–96.

⁹ Там же. – С.113; Lietuvos Metrika. – Knyga Nr.8 (1499–1514). Užrašymų knyga 8 / Parengė A.Baliulis ir R.Firkovičius, D.Antanavičius. – Vilnius, 1995. – P.288 (№383): «...Александръ, король, далъ ему у Смоленскомъ повете в Дубровенскомъ пути люди Бедричи, которыи ж люди деръжалъ князь Дмитрей Путогинский, што к Москве побегъ, а в другомъ месте дал его милость ему тамъ же, в Дубровинскомъ пути три службы, ..., напротивьку отъчины его (тобто, Масальська – В.П.) которая отошла в сторону великого князя московского».

¹⁰ Lietuvos Metrika. – Knyga Nr.8 (1499–1514). – P.282 (№367), 283 (№369).

¹¹ Однороженко О.А. Українські державні печатки доби пізнього середньовіччя (XIII – друга половина XVI ст.). – Машинопис; Piekosiński F. Heraldyka polska wieków średnich. – Kraków, 1899. – S.307, 309 (фігура 549); Akta unji Polski z Litwą 1385–1791 / Wyd. St.Kutrzeba i W.Semkowicz. – Kraków, 1932. – S.351; Niesiecki K. Herbarz Polski / Wyd. J.N.Bobrowicz. – Lipsk, 1841. – Т.6. – S.350. Розшифровка імені та прізвища латиницею «Iwan Massalski» запропонована нами у зв'язку з написанням літери «I», яка в кирилических текстах того часу не вживалася.

¹² Niesiecki K. Herbarz Polski... – Т.6. – S.350.

¹³ Собчук В. З історії землеволодіння шляхетських родів із княжими титулами у Південній Волині XV – першої половини XVII століть // Записки Наукового товариства імені Т.Шевченка. – Т.ССXL: Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Л., 2000. – С.350–352.

¹⁴ Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. – Біла Церква, 2006. – С.443 («№102/76. Федір Васильович († після 1495 р.) – князі Мосальські (волинська гілка)». Далі згадується кн. Іван Федорович М. (зі старшої гілки Василя Юрійовича), імовірний кн. Мунча, але він не міг бути сином Федора Васильовича).

¹⁵ Перапіс войска Вялікага Княства Літоўскага 1528 года. Метрыка Вялікага княства Літоўскага. Кніга 523. Кніга публічных спраў / Падрыхтавалі да друку А.І.Груша, М.Ф.Спірыдонаў, М.А.Вайтовіч. – Мінск, 2003. – С.149.

¹⁶ Цікава, що в 1507–1508 рр. у книгах Литовської метрики фіксується якийсь князь Василь Мунча з Мозирського повіту. Цікаво, що мозирським намісником був двоюрідний брат кн. Івана Глинського Якуб Івашенцевич. Князь Мунча у 1507 р., як дворянин господарський, отримує землі в Новгородському повіті (за поданням новгородського воєводи кн. Івана Глинського, привілей від 15.ІІІ.1507 р.), а потім бере участь у повстанні кн. Глинського від 2.ІІ.1508 р., відтак стає «зрадцею». Він значиться у списку осіб, відзначеному у «Русском временнике», які втекли разом із Глинським до Московії. Див.: Lietuvos Metrika. – Knyga Nr.8 (1499–1514). – Р.195, 259, 392, 397; *Кром М.М.* Князь Михаил Львович Глинский: штрихи к портрету авантюриста // Київська старовина. – 2003. – №3. – С.150–152.

¹⁷ *Яковенко Н.М.* Українська шляхта з кінця XIV – до середини XVII ст. (Волинь і Центральна Україна). – К., 1993. – С.127, 136.

¹⁸ Lietuvos Metrika. – Knyga Nr.4 (1479–1491). – Р.161.

¹⁹ Рік повернення, гадаємо, припав на 1509 р., позаяк у грудні того року він у Мельниках (Підляшшя) мав отримати 20 бочок жита, як великокняжу відправу за службу (див.: Lietuvos Metrika. – Knyga Nr.8 (1499–1514). – Р.418 (№570)).

²⁰ Lietuvos Metrika. – Knyga Nr.9 (1511–1518). Užrašymų knyga 9 / Parengė K.Pietkiewicz – Vilnius, 2003. – Р.160 (№185) («Бил нам чолом князь Федор [Михайлович] Масалский о том, што ж он с паном Григорем Станиславовичом Остиковича и з ыншими паны в руках нѣприятельских дѣвят лѣт на Москвѣ седѣл, а отчина его (тобто, Масальск – В.П.) вся отошла въ сторону московского (так у тексті – В.П.), и нѣ мел чим ся поживити и с чого нам послужити» (підтверджувальний привілей Жигимонта I від 24.VI.1514 р.).

²¹ Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов. – Т.ХVII: Акты гродненского земского суда (1539–1565). – Вильно, 1890. – С.55.

²² Там же. – С.55 («...бралъ сѣно мое на властныхъ сеножатыхъ моихъ, которыхъ еще до данины господарское, поки тое имѣнье отцу моему не дано, тые люди мои у спокойливом поживанью были и отецъ мой небожчик во впокою ихъ держалъ, а по немъ отчимъ мой, небожчикъ, панъ конюший, кгда тое именье мое въ опеце мялъ, тогда тые сеножати отъ полтретьядцати лѣтъ спокойно держалъ и я вже по пану конюшомъ небожчику четвертый годъ держу»).

²³ Urzędnicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego XIV–XVIII wieku: Spisy / Oprac. H.Lulewicz i A.Rachuba. – Kórnik, 1994. – S.54.

²⁴ За Ю.Вольфом, це кн. Федір Михайлович Масальський (старша гілка по лінії кн. Василя Юрійовича), засновник 1-ої городенської гілки на Олексичах, згадується в 1500–1509 рр. (*Wolff J.* Kniazowie Litewsko-Ruscy... – S.234).

²⁵ *Собчук В.* З історії землеволодінь шляхетських родів із княжими титулами у Південній Волині XV – першої половини XVII століть // Записки наукового товариства імені Т.Шевченка. – Т.ССXL: Праці комісії спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін. – Л., 2000. – С.350–352; *Його ж.* Боговитиновичі: генеалогія і маетки // До джерел: Зб. наук. праць на пошану Олега Купчинського з нагоди його 70-річчя. – К.; Л., 2004. – Т.І. – С.521–523; *Його ж.* Мережа оборонних споруд Південної Волині (середина XIV – перша половина XVII ст.) // Середньовічні і ранньомодерні оборонні споруди Волині: Зб. наук. праць / Під ред. В.Собчука. – Кременець, 2006. – С.43.

²⁶ Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК України). – КМФ.33: Документи і матеріали з історії України з архівів і рукописних відділів бібліотек Литви. – Оп.1. – Спр.125.

²⁷ *Собчук В.* З історії землеволодінь шляхетських родів із княжими титулами... – С.350.

²⁸ Литовська метрика. – Книга 561: Ревізії українських замків 1545 року / Підгот. В.Кравченко. – К., 2005. – С.196, 199; Архив ЮЗР. – К., 1890. – Ч.7. – Т.2: Акты о заселении Юго-Западной России (1471–1668 гг.) / Под ред. М.Ф.Владимирского-Буданова. – С.24.

²⁹ *Собчук В.* З історії землеволодінь шляхетських родів із княжими титулами... – С.351.

³⁰ *Його ж.* Рід Ісернських (З історії волинської шляхти другої половини XV – першої половини XVII ст.) // Наукові записки: Збірник праць молодих вчених та аспірантів. – Т.3. – К., 1999. – С.29.

³¹ LVIA. – F.1029. – Ар.1. – В.2. – L.10 (засідання приятельського суду відбувалося у Ланівцях, у маєтку кременецького земського підсудка Савина Яловицького; справу так

і не було вирішено, а лише перенесено на святотроїцькі роки (судові сесії) кременецького земського суду, які мали припасти на кінець червня – початок травня).

³² Собчук В. З історії землеволодінь шляхетських родів із княжими титулами... – С.351.

³³ LVIA. – F.1029. – Ар.1. – В.3. – L.1.

³⁴ Ibid. – В.2. – L.9.

³⁵ ЦДІАК України. – Ф.21. – Оп.1. – Спр.1. – Арк.4 (судовий запис скарги зі свідченням в'язового вижа); LVIA. – F.1029. – Ар.1. – В.2. – L.1 (урядовий випис-копія).

³⁶ Собчук В. З історії землеволодінь шляхетських родів із княжими титулами... – С.351.

³⁷ LVIA. – F.1029. – Ар.1. – В.2. – L.3.

³⁸ Ibid. – В.1. – L.4–5; В.2. – L.4.

³⁹ Ходкевич Григорій Олександрович († 1573 р.), каштелян віленський (з 1564 р.), гетьман надвірний (з 1561 р.), гетьман найвищий (з 1566 р.), староста городенський (з 1563 р.) (див.: *Rachuba A. Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569–1763.* – Warszawa, 2002. – S.49).

⁴⁰ «List nayisnieyszego króla imci Zygmunta Augusta do wielmoznego imci pana Imana Fiedorowicza Masalskiego, podstarostego grodzienskigo, na podanie wyż wyrażonego placu imci panu Wasilowi Meleszkowi, jakoż w roku (1564.VII.18)...» 1754.IX.17. Городно. Судовий декрет комісарських суддів щодо спірних володінь землями поміж м. Городно та приватними особами й монастирями, вписаний до городенської гродської книги за 1754 р. (Писцовая книга гродненской экономии с прибавлениями, изданная Виленскою комиссиею для разбора древних актов. – Ч.П. – Вильна, 1882. – С.240).

⁴¹ LVIA. – F.1029. – Ар.1. – В.7. – L.1 v.

⁴² Акты, издаваемые Виленскою археографическою комиссиею для разбора древних актов. – Т.XVII: Акты гродненского земского суда (1539–1565). – Вильно, 1890. – С.440–443 (згаданий як городенський земський суддя під датою 19.VI.1565); *Lanno И.И.* Великое княжество Литовское во второй половине XVI в.: литовско-русский повет и его сеймик. – Юрьев, 1911. – С.504.

⁴³ *Lanno И.И.* Великое княжество Литовское... – С.338. Для порівняння зазначимо, що кременецький староста кн. Микола Збаразький був записаний на п'ятнадцятому місці, а луцький староста кн. Богущ Корецький – на двадцятому. Імовірно, що ця черговість відбиває не ієрархічну, а часову (за часом прибуття) послідовність фіксації.

⁴⁴ Akta unji Polski z Litwą 1385–1791 / Oprac. St.Kutrzeba, Wł.Semkowicz. – Kraków, 1932. – S.351, 354.

⁴⁵ Архив ЮЗР. – Ч.П. – Т.1. – К., 1861. – С.14. За переписом литовського війська 1567 р. кн. Богдан Масальський виставляв одного коня («Князь Богданъ Масальский конь 1 збройн. по козацку»), але це, на нашу думку, не син кн. Мунчи. Див.: Литовская метрика. – Отд.1. – Ч.3: Книги публичных дел. Переписи войска литовского // Русская историческая библиотека. – Т.XXXIII. – Петроград, 1915. – Стб.1252.

⁴⁶ *Vilimas D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemes teismo sistemos formavimasis (1564–1588).* – Vilnius, 2006. – P.141. Рік смерті точно не встановлено. Кн. І.Ф.Масальський, імовірно, помер перед 1578 р. Точніше дату не вдалося встановити, позаяк городенські земські книги за 1570-ті рр. збереглися погано – аж до 1578 р., коли на уряді земського судді фігурує інша особа (інформація уточнена Д.Вілімасом. Див. також: *Ibid.* – P.122–123 (прим. 109–110). Ф.Пекосинський посилається на якийсь неназваний документ від 1577 р. з печаткою кн. Івана Федоровича з архіву Масальських, який знаходився у графів Пшездецьких у Варшаві і про який нам нічого не відомо (*Piekosiński F.* Heraldika polska... – S.309).

⁴⁷ *Źródła dziejowe.* – Т.XIX: Polska XVI wieku pod względem geograficzno-statystycznym. – Т.VIII: Ziemie Ruskie. Wołyń i Podole / Opis. przez A.Jabłonowskiego. – Warszawa, 1889. – S.34.

⁴⁸ ЦДІАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.85.

⁴⁹ Там само («Выпись с книгъ кгородских замку его милости гѣдрского Городенского. Лѣта отъ нароженя Божего тысяча пятсотъ семьдесятъ первого мѣца июня шостого дѣня»); Там само. – Арк.87 («Писан ув Олексичах лета Божего нароженя тысяча пятсотного семдесятъ первого мѣца июня шостого дѣня»).

⁵⁰ Там само. – Арк.84 зв. – 87; Кременецький земський суд. Описи актових книг. – Вип.І. – Кн. №1–11 (1568–1598 рр.). – К., 1959. – С.42–43; Собчук В. З історії землеволодінь шляхетських родів із княжими титулами... – С.351.

- ⁵¹ ЦДІАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.86–86 зв.
- ⁵² *Źródła dziejowe.* – Т.ХІХ. – S.141.
- ⁵³ ЦДІАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.85 зв.
- ⁵⁴ *Собчук В.* З історії землеволодінь шляхетських родів із княжими титулами... – С.352.
- ⁵⁵ *Лаппо И.И.* Великое княжество Литовское за время от заключения Люблинской унии до смерти Ст.Батория (1569–1586). – Санкт-Петербург, 1901. – С.319–320.
- ⁵⁶ LVIA. – F.1029. – Ар.1. – В.2. – L.10 (1571 травня 14. Випис із кременецьких ґродських книг. Свідчення кременецького возного, який 13.V.1571 р. брав участь у проведенні приятельського суду за позовом братів Устяновичів Ісернських на кн. І.Ф.Масальського у справі володіння маєтком Ісерни).
- ⁵⁷ *Ibid.* – F.1029. – Ар.1. – В.8. – L.1.
- ⁵⁸ ЦДІАК України. – Ф.21. – Оп.1. – Спр.15. – Арк.51 зв.
- ⁵⁹ Там само. – Арк.52.
- ⁶⁰ LVIA. – F.1029. – Ар.1. – В.11. – L.1.
- ⁶¹ *Ibid.* – В.9. – L.1–2 (1572.III.12. Випис із кременецьких ґродських книг. Зізнання кременецького возного Степана Дедеркала).
- ⁶² *Ibid.* – В.10. – L.1 (1573 червня 28. Луцьк. Позов каптурового суду Волинського воеводства за скаргою Степана Боговита Шумського про наїзд кн. Ф.І.Масальського і Андрія Івановича особисто зі слугами на його маєток Боложовка, у ході якого було підпалено двір та господарські будівлі з худобою і птахами).
- ⁶³ *Ibid.* – В.12. – L.1–2.
- ⁶⁴ *Ibid.* – В.13. – L.1 (1581 серпня 27. Кременець. Випис із кременецьких ґродських книг. Судове рішення ґродського суду у справі стягнення подимного податку з маєтків кн. Федора Масальського).
- ⁶⁵ *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego.* – Т.І: Okresy bezkrólewia / *Oprac. H.Lulewicz.* – Warszawa, 2006. – S.279.
- ⁶⁶ *Ibid.* – S.287, 292.
- ⁶⁷ *Ibid.* – S.309; *Lulewicz H.* Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569–1588. – Warszawa, 2002. – S.408.
- ⁶⁸ *Rachuba A.* Wielkie Księstwo Litewskie... – S.105.
- ⁶⁹ *Niesiecki K.* Herbarz Polski... – Т.6. – S.352. К.Несецький так само не знає про походження Федора Масальського та про його батька – кн. Мунчу.
- ⁷⁰ *Німчук В.* Граматика М.Смотрицького – перлина давнього мовознавства // *Мелетій Смотрицький.* Граматика / Підготовка факсимільного видання та дослідження пам'ятки В.В.Німчука. – К., 1979. – С.15; *Чуба Г.* «Учительне Євангеліє» 1616 р. у перекладі Мелетія Смотрицького в контексті української гомілетичної літератури // *Київська академія.* – Вип.2–3. – К., 2006. – С.6.
- ⁷¹ LVIA. – F.1029. – Ар.1. – В.1. – L.4–5 (1545 жовтня 20. Вільно. Умоцований лист Жигимонта I до своїх дворян: кн. Матвія Васильовича Четвертенського і кн. Івана Васильовича Масальського, уповноважених бути комісарськими суддями на стороні кн. І.Ф.Масальського та його дружини Богдани у судовому спорі з братами Боговитиновичами з приводу незаконного привласнення кн. І.Масальським земель Шумського маєтку, належних Боговитиновичам).
- ⁷² ЦДІАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.4. – Арк.84 зв.
- ⁷³ Андрій Іванович [Харитонович, Хоружич, Обринський] – королівський секретар (= писар і секретар ВКЛ), підкоморій новгородський. В.Собчук наводить ранішу дату – жовтень 1567 р., під якою він фіксується писарем господарським, ніж подано у виданні: *Urzednicy centralni i dostojnicy Wielkiego Księstwa Litewskiego...* – S.129 (1574–1589 pp.).
- ⁷⁴ Архив ЮЗР. – К., 1890. – Ч.VII. – Т.2. – С.40 («Я, Андрей Иванович, дяк его королевское милости, визнаваю тым моимъ квитомъ, иж, справуючи померу за росказанемъ его королевское милости в месте, у волости Кременецкой, взялимы померу ку кгрунту его королевское милости села господарского Нижнее Вели земли ку тым землям споруч прилеглие земенина господарского Павла Лудвического...»). 1563 січня 28. Кременецький повіт. Квит господарського дяка (писаря) Андрія Івановича про обмір і розмежування господарських і шляхетських маєтків).
- ⁷⁵ ЦДІАК України. – Ф.22. – Оп.1. – Спр.9. – Арк.81–83 (Скарга Андрія Івановича на Грицька Сенюту за наїзд на маєток від 4 січня 1563 р. та наступна скарга намісника

кн. В.-К.Острозького на «померчого валок кременецьких» Андрія Івановича за наїзд на маєток, побиття підданих і захоплення майна від 15 січня 1563 р.).

⁷⁶ LVIA. – F.1029. – Ар.1. – В.12. – L.1 v. (1575 січня 2. Випис із кременецьких городських книг. Нотаріальний запис позики у 250 кіп грошей литовських кн. Федором Масальським у Богдана Патрикія Радогоського та його дружини під заставу своїх маєтків Тетерівка і половини села Ісерни до сплати позики).

⁷⁷ LVIA. – F.1029. – Ар.1. – В.5. – L.2 (1560 грудня 22. Випис із кременецьких замкових книг. Вручення судового позову трокського воєводи etc. Миколая Юрійовича Радивиля на маєтку Павла Боговита Шумбарського Кордишів у справі про збройний наїзд його слуг на Валевську землю кн. І.Ф.Масальського, побиття підданих селян та пограбування худоби й коней). Чим обумовлювався вибір судової інстанції у даному випадку? Чому кн. І.Масальський позивав до суду пана радного, а не до кременецького уряду? Імовірно через те, що з Городна до Вільна ближче, ніж до Кременця, і тому легше оформити позов і прибути до суду, хоча, з іншого боку, саме вищий суд (великокнязівський або панів рад) відповідав соціальній ієрархії Боговита Шумбарського.

⁷⁸ Яковенко Н.М. Українська шляхта... – С.103 («...такі неможливі князівські родини, як Велицькі чи Ружинські-Роговицькі (і куди заможніші Масальські – В.П.) незмінно стоять сходиною вище, ніж потужні місцеві пани Боговита, Загоровські, Семашки, Гулевичи, Козинські, Гойські, Мокосії тощо»).

The article examines the ways of getting to Volyn' in the XVI century and legal status of land owing of Masal's'kyi dynasty. It reconstructs genealogy of Duke Ivan Fedorovych Masal's'kyi-Muncha. Basing on archival materials, it traces division of Volyn' heritage among his children, defines borders of mansions and level of attraction to local noble corporations.

О.В.Русина*

ПОСЛАННЯ ПАПИ РИМСЬКОМУ СІКСТУ IV І ПРОБЛЕМА ІНТЕРРЕЛЯЦІЇ ЛІТЕРАТУРНИХ ПАМ'ЯТОК XV ст.

У статті розглянуто унікальну богословську пам'ятку, яка репрезентує вкрай бідну літературну традицію XV ст., – розлоге послання, адресоване у 1476 р. папі Сіксту IV київським митрополитом Мисаїлом і групою церковних і світських достойників. Текст пам'ятки засвідчує відданість його авторів принципам Флорентійської унії (1439 р.) та їх прагнення гармонізувати міжконфесійні взаємини у Великому князівстві Литовському. Дискусія щодо автентичності послання, уперше оприлюдненого митрополитом І.Потієм у 1605 р., тривала понад 400 років, а крапку в полеміці було поставлено тільки з віднайденням у 1970–1980-х рр. двох списків пам'ятки з 1520-х рр. Докладний текстологічний аналіз «Послання» дав змогу виявити нові, доволі несподівані аспекти закладеної в ньому інформації – зв'язок із перекладацькою діяльністю так званих «пожидовлених», чие київське коріння й досі піддається сумнівам у фаховій літературі.

Однією з найцікавіших літературно-богословських пам'яток, які постали на теренах Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ), є послання папі Сіксту IV, написане митрополитом Мисаїлом і групою його однодумців – архімандритами Києво-Печерського й віленського Свято-Троїцького монастирів, князями Михайлом Олельковичем і Федором Бельським (знаними як організатори «змови князів» 1480–1481 рр.) та низкою інших світських достойників¹.

* Русина Олена Володимирівна – канд. іст. наук, ст. наук. співроб. Інституту історії України НАНУ.